

<https://doi.org/10.36818/2071-4653-2020-6-15>

УДК 330.322-057.65:330.11

JEL D10, D81, G40

I. М. Козлова

викладачка кафедри менеджменту, логістики та економіки

Харківського національного економічного університету

імені Семена Кузнеця, м. Харків

e-mail: innes727@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5107-6668>

ПОНЯТТЯ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ПІД ЧАС ФОРМУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ

Запропоновано визначення поняття «невизначеність» під час формування інвестиційної поведінки домогосподарств. Його сутність полягає в комбінації об'єктивного стану зовнішнього середовища та суб'єктивного стану домогосподарств під час формування їхньої інвестиційної поведінки. Доведено, що поняття ризику та невизначеності не є однаковими. Невизначеність є періоджерелом та однією з причин ризиків. Для розгляду невизначеності обґрунтовано доцільність використання інституціонально-поведінкового підходу, який передбачає розгляд невизначеності крізь призму двох понять – невизначеності середовища та особистісної невизначеності домогосподарств. Невизначеність середовища розглянуто з позиції двох основних підходів – можливостей передбачення майбутніх подій і якості інформації про майбутні події. Запропоновано визначення поняття «невизначеність середовища» на основі врахування факторів його формування: стану неоднозначності, неможливості точного передбачення майбутнього розвитку подій; стану відсутності або недостатності достовірної інформації про майбутні події; стану наявності необмеженої кількості варіантів розвитку подій через відсутність критеріїв їх оптимальності й ефективності. Особистісну невизначеність запропоновано визначати з позиції поведінкового контексту та враховувати індивідуально-психологічні (поведінкові) особливості домогосподарств, які можуть впливати на рівень їх невизначеності. Основними поведінковими особливостями невизначеності домогосподарств визнані неоднозначність мотивів, мінливість цілей, недостатність інформації, неохочість до ризику, психологічна неготовність та емоційно-вольова нестійкість до викликів зовнішнього середовища. Запропонований підхід до визначення поняття «невизначеність» дозволить приймати більш зважені та ефективні рішення під час формування інвестиційної поведінки домогосподарств.

Ключові слова: невизначеність, домогосподарство, інвестиційна поведінка домогосподарств, невизначеність середовища, особистісна невизначеність.

Kozlova I. THE CONCEPT OF UNCERTAINTY IN SHAPING THE HOUSEHOLD INVESTMENT BEHAVIOR

Today's environmental conditions dictate the necessity of considering all aspects of activities through the uncertainty factor. The main reasons for uncertainty lie in the dynamism and variability of the environment in recent years. The COVID-19 pandemic also acted as a catalyst for increasing uncertainty in all spheres of life. The purpose of the article is to define the concept of "uncertainty" in the investment behavior of households. The essence of this definition is a combination of the objective state of the environment and the subjective state of households during their investment behavior. The paper proves that the concepts of risk and uncertainty are not the same. Uncertainty is the primary source and one of the causes of risks. To consider the uncertainty, the expediency of using the institutional-behavioral approach is substantiated. This approach involves considering the concept of uncertainty through the prism of two concepts – environmental uncertainty and personal uncertainty of households. The environmental uncertainty is considered from the standpoint of two main approaches – the ability to predict future events and the quality of information about future events. Based on the analysis of definitions, the concept of "environmental uncertainty" is proposed to be defined based on the factors of its formation: the state of ambiguity, the impossibility of accurately predicting future developments; state of absence or insufficiency of reliable information about future events; state of availability of an unlimited number of options for the development of events due to the lack of criteria for their optimality and efficiency. The personal uncertainty is proposed to be determined from the standpoint of behavioral context. It should be based on the individual psychological (behavioral) characteristics of households, which may affect the level of their uncertainty. The main behavioral features of household uncertainty are the ambiguity of motives, the variability of goals, lack of information, risk aversion, psychological unpreparedness, and emotional and forceful instability to the challenges of the environment. The proposed approach to the essence of the concept of "uncertainty" will allow making more informed and efficient decisions in the investment behavior of households.

Keywords: uncertainty, household, investment behavior of households, environmental uncertainty, personal uncertainty.

Постановка проблеми. На інвестиційну поведінку домогосподарств на всіх рівнях впливають багато факторів. Вплив більшості з них є досить передбачуваним, його можна врахувати, плануючи

майбутню діяльність. Але часто дуже важко передбачити та спрогнозувати майбутні події, зміни в зовнішньому середовищі, їхній вплив на результати прийнятих рішень. Такі умови можна охарак-

теризувати як невизначеність. Інституціональний підхід до аналізу поведінки домогосподарств визначає певні характеристики зовнішніх факторів, які є невизначеними та впливають на інвестиційну поведінку домогосподарств. Потреба в детальному розгляді поняття «невизначеність» під час формування інвестиційної поведінки домогосподарств також зумовлена тим, що умови сьогодення характеризуються досить високим рівнем нестабільності та неоднозначності, зокрема через пандемію коронавірусної хвороби, яка негативно вплинула на всіх сфери життєдіяльності людей у всьому світі.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням сутності поняття «невизначеність» приділяли увагу велика кількість як зарубіжних, так і вітчизняних вчених, зокрема: Дж. Ходжсон [1], А. В. Грималюк [2], Ф. Найт [3], В. П. Решетило та Ю. В. Федотова [4], І. В. Рішняк [6], М. І. Данько та Г. В. Довгаль [7], Дж. Шекл [8], Д. Норкотт [9], В. В. Вітлінський, П. І. Вірченко [11] та інші. Водночас застосуванню поведінкового аспекту для визначення поняття досі приділяється недостатньо уваги, зокрема в контексті врахування особливостей інвестиційної поведінки домогосподарств.

Метою статті є визначення сутності поняття невизначеності під час формування інвестиційної поведінки домогосподарств. Для досягнення визначеної мети та відповідно до логіки наукового дослідження було поставлено завдання – проаналізувати наявні підходи до визначення поняття «невизначеність»; з'ясувати особливості трактування поняття «невизначеність» під час формування інвестиційної поведінки домогосподарств та обґрунтувати авторський підхід до визначення поняття невизначеності під час формування інвестиційної поведінки домогосподарств.

Основні результати дослідження. Дж. Ходжсон у [1, с. 43-47] акцентує увагу на факторах, які заважають домогосподарствам приймати раціональні рішення на мікро-, мезо- та макрорівні. Серед них можна виділити масштабність інформації, складність інформації та невизначеність. Слід зазначити, що в науковій та економічній літературі часто можна зустріти ототожнення понять «ризик» і «невизначеність». Однак насправді це неправильно.

Частіше за все ризик вимірюється ймовірністю настання різних наслідків. У такому контексті проблема вибору та відповідної поведінки вирішується за допомогою порівняння розрахованих математичних очікувань [2, с. 21]. Це стосується ризику, який може бути вимірний. І в цьому аспекті ризик ототожнюється з поняттям невизначеності, коли є знання ймовірностей і майбутні наслідки можна розрахувати. Але умови сьогодення не дозволяють повною мірою розрахувати ймовірності настання наслідків подій. Такої думки дотримуються й інші автори.

Уперше в економічній теорії різницю між ризиком і невизначеністю досліджував Ф. Найт [3]. Відповідно до його висновків, невизначеність не може бути зведена тільки до оцінювання вірогідності настання тих чи інших подій, тобто оцінювання ризику.

У роботі [4] автори зазначають, що існує декілька підходів до визначення поняття «невизначеність»:

- 1) як міра інформації;
- 2) як відображення стану системи щодо еталонних умов;
- 3) як наявність вибору необмеженої кількості варіантів розвитку без чітко встановлених критеріїв;
- 4) як достовірність, повнота та об'єктивність інформації;
- 5) як джерело ризику внаслідок неможливості оцінювання його ймовірності.

Отже, відповідно до одного з підходів, невизначеність є джерелом ризику. І. Рішняк невизначеність трактує як «стан неоднозначного розвитку певних подій у майбутньому, стан незнання і неможливості точного передбачення основних величин і показників розвитку деякого проєкту»; об'єктивна умова існування ризику. Натомість «ризик» є суб'єктивною категорією та визначає «можливість недосягнення суб'єктом поставленої мети, зумовлена необхідністю прийняття рішення в умовах невизначеності» [5, с. 269].

Існує також дещо інший підхід до визначення цих понять. У [6] автори зауважують, що ситуація невизначеності характеризується тим, що ймовірність настання результатів рішення чи подій, власне кажучи, не встановлювана (її не можна вгадати й вирахувати). Водночас ситуація ризику визначається як різновид невизначеної ситуації, коли настання подій імовірне та може бути визначене. Отже, рівень ризику можна поррахувати та спрогнозувати, а невизначеність оцінити набагато складніше. Авторі підкреслюють, що невизначеність – ситуація, коли повністю або частково відсутня інформація про можливі стани економічної системи або зовнішнього середовища; коли в системі можливі ті чи інші непередбачувані події [6, с. 57].

Отже, невизначеність і ризик не є тотожними поняттями. Невизначеність є джерелом і передумовою виникнення ризику в діяльності суб'єктів господарювання.

Питання дослідження невизначеності під час здійснення діяльності суб'єктами господарювання торкалися вчені з давніх часів. Але й досі немає остаточного рішення, що ж саме являє собою невизначеність. Ще в 1975 р. в роботі Дж. Шекла [7] невизначеність трактувалася як заперечення стану рівноваги; щось суб'єктивне, проте обмежене можливостями – як особистими, так і навколишнього середовища.

Д. Норкотт та інші автори у роботі [8] невизначеність визначали через: можливість того, що фактичне значення показника відхилиться від очікуваного; неможливість визначити значення результуючого показника, змінні фактори якого не визначені; фактори, чий вплив неможливо передбачити.

Схожий підхід є і в інших авторів [6]. Вони зауважують, що невизначеністю є ситуація, коли повністю або частково відсутня інформація про можливі стани економічної системи або зовнішнього середовища; коли в системі можливі ті чи інші непередбачувані події. Чинником, який не дозволяє досягнути бажаних показників діяльності, зокрема

високого рівня гарантування економічної безпеки, називає невизначеність М. Копитко у [9].

Такого підходу дотримується й І. Рішняк, який невизначеністю вважає стан неоднозначності розвитку певних подій у майбутньому, стан нашого незнання і неможливості точного передбачення основних величин і показників розвитку деякого проєкту [5].

Наведені вище дефініції поняття «невизначеність» можна згрупувати за однаковою ознакою, якою є визначення поняття через можливості передбачення подій у майбутньому.

Також у літературі можна зустріти підхід до визначення сутності поняття «невизначеність» з позиції якості інформації. Наприклад, у [10] автори

зазначають, що невизначеність характеризується недостатньою поінформованістю про вірогідність майбутніх подій, тобто вони акцентують на неможливості отримання достатньої кількості інформації. В. Вітлінський і П. Верченко в [1] зауважують, що невизначеність характеризується недостатньою забезпеченістю знаннями; про повну або часткову відсутність інформації під час невизначеності говорять А. В. Грималюк [4], Н. І. Данько та Г. В. Довгаль [6].

Грунтуючись на проведеному дослідженні сутності дефініції «невизначеність» та її характеристик, можна сформулювати фактори формування невизначеності середовища (рис. 1).

Рис. 1. Фактори формування невизначеності середовища

Джерело: побудовано автором.

Аналізуючи інвестиційну поведінку домогосподарств в умовах невизначеності, потрібно розрізнити невизначеність середовища та особистісну невизначеність, оскільки всі люди неоднозначно сприймають і діють у тих самих умовах, що залежить від багатьох факторів (мотиви, освіта, освіченість, життєвий досвід, думки, психологічний стан тощо). Такої думки дотримуються й деякі автори. Наприклад, М. Копитко у [10] визначає два види невизначеності – середовища та особистісну. Разом з поняттям невизначеності середовища, сутність якого розглянуто вище, слід більш детально розглянути сутність особистісної невизначеності. В основі цього поняття лежить поведінковий аспект сприйняття різними людьми одних і тих самих подій. Потреба в розгляді невизначеності не тільки з позиції можливості передбачення подій у майбутньому та якості інформації підтверджується дослідженнями Д. Канемана та Р. Тайлера [12], які були відзначені нобелівськими преміями. У своїх дослідженнях вони переймалися проблемами економічної поведінки людей під час прийняття рішень у ситуаціях невизначеності.

Зупинимось на особливостях інвестиційної поведінки як різновиду економічної в умовах невизначеності. Зазначимо, що в умовах невизначеності людина може поводитись не зовсім адекватно та раціонально з позиції здорового глузду.

Це відбувається через поведінкові особливості людей. Тому слід більш детально на них зупинитись. Розгляд особливостей інвестиційної поведінки дозволяє зробити висновок про важливість урахування індивідуально-психологічних особливостей людей в умовах невизначеності.

Наприклад, у [13] та [14] виділені такі індивідуально-психологічні компоненти формування економічної (інвестиційної) поведінки:

- потрібнісно-мотиваційний компонент. Потреби в людей виникають унаслідок певного дискомфорту, що зумовлює усвідомлені мотиви поведінки для усунення виявленого дискомфорту;
- афективний компонент (емоції), який відображає ставлення суб'єкта до об'єкта або іншого суб'єкта в умовах невизначеності;
- когнітивний компонент, який розглядає раціональність поведінки під час прийняття рішень;
- вольовий компонент містить норми, інтереси, вчинки та діяльність, які визначають певну поведінку.

Цього підходу дотримуються також інші вчені. Можна зробити висновок про обов'язковість урахування індивідуально-психологічних (поведінкових) особливостей людей під час формування економічної (інвестиційної) поведінки домогосподарств в умовах невизначеності.

Виходячи з проведеного аналізу факторів, що можуть впливати на поведінку людей та формувати особистісну невизначеність, вбачаємо за доцільне виокремити такі:

1. Неоднозначні мотиви поведінки. Це такі ситуації, коли людина відчуває дискомфорт і незадоволеність, однак не завжди розуміє як себе поводити, тому мотиви можуть бути не повністю усвідомленими та неоднозначними.

2. Відсутність або мінливість цілей. Ситуації, коли людина схильна до невпевненості в собі, є дуже вразливою до чужих думок, що часто призводить до

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ПЕРІОДУ УКРАЇНИ

відхилення від раніше намічених цілей. Крайнім проявом цієї особливості є повна відсутність цілей, прагнень – ситуації, коли людина лише «пливе за течією».

3. Недостатність інформації. Брак достовірної інформації викликає у людей нерозуміння процесів і подій, виникнення власних, часто неправильних думок, які стають причиною нестабільності психічних станів у людей.

4. Несхильність до ризику. Якщо людина більше схильна до ризику, то вплив цієї особливості на особистісну невизначеність не буде суттєвим. Якщо ж людина не схильна до ризику, то будь-які коливання в зовнішньому середовищі будуть призводити до нерациональної, часто ірраціональної поведінки.

5. Психологічна неготовність. Тут важливими є риси характеру людини, її темперамент, швидкість реакції, здібності, відчуття, сприйняття, пам'ять, уважність тощо. Якщо психологічно людина не готова до викликів і складних ситуацій, то рівень невизначеності у неї буде вищий.

6. Емоційно-вольова нестійкість до викликів. Ситуації, коли емоції та недостатня воля людини заважають раціонально мислити, знижує інтерес до діяльності, що зумовлює виникнення паніки, повної апатії та інших розладів у поведінці.

Схематично фактори формування особистісної невизначеності домогосподарств наведені на рис. 2.

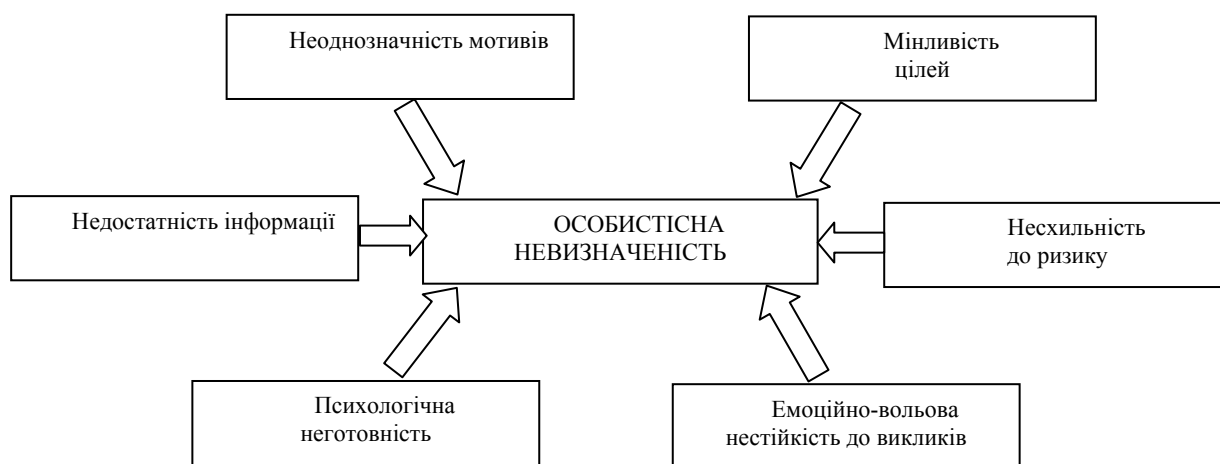

Рис. 2. Фактори формування особистісної невизначеності домогосподарств

Джерело: побудовано автором.

На нашу думку, особистісна невизначеність – це суб'єктивний стан домогосподарства, який характеризується певними узгодженими між собою індивідуально-психологічними особливостями членів домогосподарств (неоднозначністю мотивів поведінки, мінливістю або відсутністю цілей, недостатністю інформації, несхильністю до ризику, психологічною неготовністю та емоційно-вольовою нестійкістю до викликів, що постійно з'являються в зовнішньому середовищі та потребують певних поведінкових реакцій).

Проведений аналіз сутності понять «невизначеність середовища» та «особистісна невизначеність» дозволив сформулювати поняття невизначеності під час формування інвестиційної поведінки домогосподарств як комбінацію об'єктивного стану зовнішнього середовища (невизначеність середовища) та суб'єктивного стану домогосподарств (особистісна невизначеність).

Висновки. 1. Сьогоднішні умови діяльності всіх суб'єктів господарювання характеризуються високим рівнем невизначеності. Існує декілька підходів до трактування цього поняття, які можна звести до таких: з позиції неоднозначності, неможливості передбачення, необмеженості в кількості варіантів розвитку подій у майбутньому та з позиції якості інформації. Ці фактори характеризують

невизначеність середовища. 2. Особливістю поведінки домогосподарств є те, що разом з об'єктивною стороною виникнення невизначеності (невизначеність середовища) потрібно враховувати ще й поведінковий аспект такої діяльності (особистісна невизначеність). Особистісна невизначеність характеризується певними узгодженими між собою індивідуально-психологічними особливостями членів домогосподарств – неоднозначністю мотивів поведінки, мінливістю або відсутністю цілей, недостатністю інформації, несхильністю до ризику, психологічною неготовністю та емоційно-вольовою нестійкістю до викликів, що постійно з'являються у зовнішньому середовищі та потребують певних поведінкових реакцій. 3. Комбінація двох станів – об'єктивного (невизначеність середовища) та суб'єктивного (особистісна невизначеність) – дозволить приймати ефективні рішення під час інвестиційної поведінки домогосподарств.

Список використаних джерел

1. Hodgson G. M. The ubiquity of habits and rules. *Cambridge Journal of Economics*. 1997. Vol. 21(6). Pp. 663-684. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.cje.a013692>

2. Грималюк А. В. Невизначеність та економічний розвиток. *Економіка України*. 2016. № 9. С. 19-30.
3. Knight F. H. *Risk, uncertainty and profit*. Boston, New-York: Houghton Mifflin Company, 1921. 382 p. URL: <https://fraser.stlouisfed.org/files/docs/publications/books/risk/riskuncertaintyprofit.pdf>
4. Решетило В. П., Федотова Ю. В. Аналіз невизначеності як категорії економічної науки. *Економіка та суспільство*. 2016. № 3. С. 13-16.
5. Рішняк І. В. Системний аналіз категорій ризику та невизначеності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Інформаційні системи та мережі*. 2003. № 489. С. 263-275.
6. Данько Н. И., Довгаль Г. В. *Обоснование хозяйственных решений и оценивание*. Х.: Изд-во НУА, 2010. 192 с.
7. Shackle G. L. S. *Epistemics and Economics. A Critique of Economic Doctrines*. New-York: Routledge, 1991. 495 p.
8. Götze U., Northcott D., Schuster P. *Investment appraisal: Methods and models*. Berlin, Heidelberg: Springer, 2008. 391 p.
9. Копитко М. І. невизначеність як властивість середовища функціонування промислових підприємств. *Економічний аналіз: зб. наук. праць*. 2014. Том 17. № 2. С. 61-68.
10. *Економічна теорія: Політекономія: підручник / ред. В. Д. Базилевич; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. 9-те вид., доповн.* Київ: Знання, 2014. 710 с.
11. Витлинский В. В., Вирченко П. И. *Анализ, моделирование и управление экономическим риском: учебно-методическое пособие*. К.: КНЭУ, 2000. 292 с.
12. Kahneman D., Knetsch J. L., Thaler R. H. Anomalies: The Endowment Effect, Loss Aversion, and Status Quo Bias. *Journal of Economic Perspectives*. 1991. Vol. 5(1). Pp. 193-206. DOI: <https://doi.org/10.1257/jep.5.1.193>
13. Петровська Т. Соціально-психологічні фактори економічної поведінки. *Соціальна психологія*. 2004. № 4(6). С. 23-35.
14. Яковицька Л. *Конспект лекцій з дисципліни «Економічна психологія» за спеціальністю 053 «Психологія»*. К.: НАУ, 2019. URL: https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/40561/3/04_Екон.Пс_КЛ.pdf
3. Knight, F. H. (1921). *Risk, uncertainty and profit*. Boston, New-York: Houghton Mifflin Company. Retrieved from <https://fraser.stlouisfed.org/files/docs/publications/books/risk/riskuncertaintyprofit.pdf>
4. Reshetylo, V. P., & Fedotova, Yu. V. (2016). Analiz nevyznachenosti yak katehoriyi ekonomichnoyi nauky [Analysis of non-value in the category of economic science]. *Ekonomika ta suspil'stvo – Economy and society*, 3, 13-16. [in Ukrainian].
5. Rishnyak, I. V. (2003). Systemnyy analiz katehoriy ryzyku ta nevyznachenosti [Systemic analysis of the category of risk and non-significance]. *Visnyk Natsional'noho universytetu «L'viv's'ka politekhnika». Informatsiyini systemy ta merezhi – Bulletin of the National University «Lvivska Politechnika». Information systems and networks*, 489, 263-275. [in Ukrainian].
6. Danko, N. I., & Dovgal, G. V. (2010). Obosnovaniye khozyaystvennykh resheniy i otsenivaniye [Justification of business decisions and assessment]. Kharkiv: NUA. [in Russian].
7. Shackle, G. L. S. (1991). *Epistemics and Economics. A Critique of Economic Doctrines*. New-York: Routledge.
8. Götze, U., Northcott, D., Schuster, P. (2008). *Investment appraisal: Methods and models*. Berlin, Heidelberg: Springer.
9. Kopytko, M. I. (2014). Nevyznachenist' yak vlastyvist' seredovyscha funktsionuvannya promyslovykh pidpryyemstv [Uncertainty as a property of the environment of industrial enterprises]. In *Ekonomichnyy analiz [Economic analysis]: Vol. 17(2)* (pp. 61-68). [in Ukrainian].
10. Bazylevych, V. D. (Ed.). *Ekonomichna teoriya: Politekonomiya [Economic theory: Political economy]: Textbook* (2014). 9th ed. Kyiv: Knowledge. [in Ukrainian].
11. Vitlinskiy, V. V., & Virchenko, P. I., (2000). Analiz, modelirovanie i upravlenie ekonomicheskim riskom [Analysis, modeling and management of economic risk]: Tutorial. K.: KNEU. [in Russian].
12. Kahneman, D., Knetsch, J. L., & Thaler, R. H. (1991). Anomalies: The Endowment Effect, Loss Aversion, and Status Quo Bias. *Journal of Economic Perspectives*, 5(1), 193-206. DOI: <https://doi.org/10.1257/jep.5.1.193>
13. Petrovska, T. (2004). Sotsial'no-psykhologichni faktory ekonomichnoyi povedinky [Socio-psychological factors of economic behavior]. *Sotsial'na psykhologhiya – Social Psychology*, 4(6), 23-35. [in Ukrainian].
14. Yakovytska, L. (2019). Konspekt lektsiy z dystsypliny «Ekonomichna psykhologhiya» za spetsial'nistyuu 053 «Psykhologhiya» [Synopsis of lectures on the subject «Economic Psychology» in the specialty 053 «Psychology»]. K.: NAU. [in Ukrainian].

References

1. Hodgson, G. M. (1997). The ubiquity of habits and rules. *Cambridge Journal of Economics*, 21(6), 663-684. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.cje.a013692>
2. Hrymalyuk, A. V. (2016). Nevyznachenist' ta ekonomichnyj rozvytok [Uncertainty and economic development]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 9, 19-30. [in Ukrainian].

Надійшло 01.12.2020 р.